

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ОБ'ЄКТИВНА ПРИЧИНА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ОБ'ЄКТ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ

©2024 КРИВОКУЛЬСЬКА Н. М., БОГАЧ Ю. А.

УДК 502:338.2
JEL: H41; O13; O20; Q01; Q57

Кривокульська Н. М., Богач Ю. А. Сталий розвиток як об'єктивна причина реалізації екологічної політики та об'єкт управлінського впливу

Метою статті є обґрунтування сталого розвитку як об'єктивної причини реалізації екологічної політики й об'єкта управлінського впливу. У статті констатовано, що економічний розвиток України без урахування принципів розміщення продуктивних сил, які орієнтуються на потреби й умови суспільного розвитку задля забезпечення його сталості, зумовив кризовий екологічний стан нашої держави. Це вимагає вибудовування процесу взаємодії в системі «природа – суспільство» з урахуванням концепції сталого розвитку, яка має бути імплементавана в екологічну політику. В авторському трактуванні поняття «екологічна політика» акценти розставлено на процесному, системному, стратегічному, функціональному, управлінському, інструментальному аспектах забезпечення екологічного розвитку держави та на принципах реагування і запобігання. Обґрунтовано, що в контексті забезпечення сталого розвитку підвищується роль регіонального та місцевого рівнів управління його екологічною складовою через управлінську діяльність. На конкретному прикладі зроблено висновок про недосконалість системи управління твердими побутовими відходами в Україні та сформувано пропозиції щодо її вдосконалення з охопленням усіх підсистем екологічного регулювання. Виокремлено недоліки управлінської діяльності суб'єктного складу, які доповнюють системні проблеми сучасної екологічної політики. Представлено сталий місцевий розвиток як множинну цілеорієнтованих, синхронних, поетапних дій, що різняться між собою за спрямованістю, суб'єктом і об'єктом складом, а також як цілісність, компонентою якої є екологічна складова. Українська держава, дотримуючись світових цивілізаційних стандартів, повинна забезпечити такі умови суспільного розвитку, щоб забезпечити його сталість. Однією з таких умов є вибудовування процесу взаємодії в системі «природа – людина (суспільство)» на основі концепції сталого розвитку, яка, своєю чергою, має бути імплементавана в екологічну політику. Децентралізаційні процеси, розширення кола повноважень регіональних і місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування посилюють роль регіонального та місцевого рівнів управління в забезпеченні сталого розвитку. Недосконалість системи управління твердими побутовими відходами в Україні, доведена на конкретному прикладі, дозволила сформувати пропозиції щодо вдосконалення цієї системи з охопленням усіх підсистем екологічного регулювання. Екологічна політика, завдяки якій забезпечується екологічний розвиток, реалізується через управлінську діяльність її суб'єктного складу, а недоліки, притаманні цій діяльності, повинні бути усунуті. За таких умов сталий місцевий розвиток стане системою, яка представлена множиною цілеорієнтованих, синхронних, поетапних дій, що різняться між собою за спрямованістю, суб'єктом і об'єктом складом, а також цілісністю, важливою компонентою якої є екологічна складова.

Ключові слова: сталий розвиток, екологічна політика, управлінська діяльність.

Рис.: 2. Табл.: 2. Бібл.: 20.

Кривокульська Наталія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна)

E-mail: business.nata@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6425-8762>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/G-6470-2017>

Богач Юрій Аркадійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна)

E-mail: ioabo@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6739-5583>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/G-6695-2017>

UDC 502:338.2
JEL: H41; O13; O20; Q01; Q57

Kryvokulska N. M., Bohach Yu. A. Sustainable Development as an Objective Reason for the Implementation of Environmental Policy and an Object of Managerial Influence

The article is aimed at substantiating sustainable development as an objective reason for the implementation of environmental policy and an object of managerial influence. The article states that the economic development of Ukraine, without taking into account the principles of placement of productive forces, which are guided by the needs and conditions of social development to ensure its sustainability, has led to the crisis ecological state of our country. This requires building a process of interaction in the «nature – society» system, taking into account the conception of sustainable development, which should be implemented in environmental policy. In the authors' interpretation of the concept of «environmental policy», the emphasis is placed on the process, systemic, strategic, functional, managerial, instrumental aspects of ensuring the environmental development of the State and on the principles of response and prevention. It is substantiated that in the context of ensuring sustainable development, the role of the regional and local levels of management of its environmental component through managerial activities is increasing. On a specific example, a conclusion is made about the imperfection of the solid waste management system in Ukraine and proposals for its improvement are formed, covering all subsystems of environmental regulation. The shortcomings of the managerial activity of the subject composition, which complement the systemic problems of modern environmental policy, are allocated. Sustainable local development is presented as a set of goal-oriented, synchronous, step-by-step actions that differ from each other in direction, subject and object composition, as well as as integrity that includes the environmental component among others. The Ukrainian State, adhering to world civilizational standards, must provide such conditions for social

development in order to ensure its sustainability. One of these conditions is the construction of the process of interaction in the system «nature – man (society)» based on the conception of sustainable development, which, in turn, should be implemented in environmental policy. Decentralization processes, expansion of the range of powers of regional and local authorities, local self-government bodies strengthen the role of regional and local levels of government in ensuring sustainable development. The imperfection of the solid waste management system in Ukraine, verified by a specific example, made it possible to form proposals for improving this system with coverage of all subsystems of environmental regulation. Environmental policy, through which environmental development is ensured, is implemented through the managerial activity of its subjects, and the shortcomings inherent in this activity must be eliminated. Under such conditions, sustainable local development will become a system that is represented by a set of goal-oriented, synchronous, step-by-step actions that differ from each other in direction, subject and object composition, as well as integrity, where the environmental component is of importance.

Keywords: sustainable development, environmental policy, management activities.

Fig.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 20.

Kryvokulska Nataliia M. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Public Administration and Personnel, West Ukrainian National University (11 Lvivska Str., 46009, Ukraine)

E-mail: business.nata@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6425-8762>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/G-6470-2017>

Bohach Yurii A. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Management, Public Administration and Personnel, West Ukrainian National University (11 Lvivska Str., 46009, Ukraine)

E-mail: ioabo@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6739-5583>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/G-6695-2017>

Сталий розвиток спрямований на збалансування процесів задоволення сучасних потреб людства та захисту інтересів майбутніх поколінь (у безпечному середовищі життєдіяльності, чистому довкіллі, природних ресурсах тощо). Концепція сталого розвитку може і повинна бути імплементована у практичну площину шляхом реалізації різних видів політик, у тому числі екологічної. Здійснення екологічної політики забезпечується через управлінську діяльність її суб'єктів.

Пошук науково обґрунтованих шляхів розвитку економік (української та світових) вимагає глобалізації процесів розвитку. Разом із тим, необхідним є ідентифікування глобальних проблем сучасності задля напрацювання варіантів їх розв'язання. Однією із глобальних проблем є екологічна, що видно із класифікації глобальних проблем сучасності (проблеми взаємодії «природа – суспільство», проблеми розвитку та забезпечення майбутнього людини, проблеми суспільно-економічних взаємовідносин), здійсненої Д. Лук'яненко. Ця проблема може бути вирішена шляхом забезпечення сталого розвитку. На такій позиції стоять О. Білорус, В. Боголюбов, Т. Бурбела, С. Воронцов, Г. Дейлі, М. Клименко, О. Мацейко, Л. Мельник, Є. Панченко, О. Ракоїд, Н. Супрун та інші автори.

Необхідними учасниками процесу забезпечення сталого розвитку є уряд, бізнес і громадянське суспільство. Уряд є системою органів управління державою, які формують відповідні політики, у тому числі екологічну, забезпечують їх регулятивний та інституційний супровід. Різні аспекти державного екологічного управління, його інституційного забезпечення висвітлені в роботах Є. Градобоевої, А. Єсауленко, В. Зуєва, С. Кошової,

Н. Кривокульської, М. Мельникової, В. Саталкіна, В. Шевчука. Питання важливості здійснення екологічної політики на різних рівнях управління, напрацювання для забезпечення дієвості інструментів її регулювання, реалізація належного кадрового й управлінського супроводу такої політики розкривають у своїх наукових доробках О. Амоша, М. Андрієнко, О. Балацький, О. Батій, Б. Данилишин, А. Ендрес, Б. Корб, В. Кравців, Н. Малиш, Т. Перга, А. Ревуцька, О. Самойлов, І. Синякевич, В. Трегобчук, С. Харічков, М. Хвесик, М. Хилько, В. Шако.

Мета статті – обґрунтувати сталий розвиток як об'єктивну причину реалізації екологічної політики та об'єкта управлінського впливу. Відповідно до мети в статті вирішуватиметься ряд завдань, основними з яких є:

- ✦ обґрунтувати, що наявний кризовий екологічний стан нашої держави вимагає вибудовування процесу взаємодії в системі «природа – людина», спираючись на концепцію сталого розвитку, яка повинна бути «закладена» в екологічній політиці;
- ✦ довести, що процеси досягнення цілей сталого розвитку, децентралізації влади, актуалізації екологічної компоненти розвитку вимагають посилення ролі регіонального та місцевого рівнів управління і мають бути об'єктами управлінської діяльності.

Для досягнення поставленої мети було використано комплекс методів дослідження: теоретичні – порівняльного аналізу, аналіз і синтез, повноцінної інтеграції екологічної складової у процес забезпечення сталого розвитку, систематизація й узагальнення наведених у науковій літературі концептуальних положень з досліджуваної проблематики.

Класифікуючи глобальні проблеми сучасності, український дослідник Д. Г. Лук'яненко виділяє три групи загальноцивілізаційних проблем, а саме: «проблеми взаємодії «природа – суспільство», до яких відносить демографічну проблему та проблему ресурсного забезпечення існування людства; проблеми розвитку та забезпечення майбутнього людини, тобто проблему освоєння світового океану, інформатизації та інтелектуалізації розвитку, а також безпеки розвитку; проблеми суспільно-економічних взаємовідносин, тобто екологічні, етнічно-релігійні проблеми та проблеми нерівномірності розвитку» [1].

Україна бере участь у сучасних цивілізаційних процесах, реалізуючи у практичній площині світові цивілізаційні стандарти (щодо забезпечення сталого розвитку; відшукування способів розміщення продуктивних сил і зменшення ресурсовитратності виробництва; здійснення захисту населення від надзвичайних ситуацій та запобігання їх настанню тощо).

Основні принципи, які спрямовані на обмеження розміщення продуктивних сил і враховують потреби й умови суспільного розвитку в контексті забезпечення його сталості, систематизуємо таким чином:

- 1) збалансованість виробництва, спрямована на збереження рівноваги в системі «виробничі потужності й обсяг виробництва – ресурсний потенціал держави / території (наявність водних, земельних, енергетичних, сировинних, трудових, фінансових ресурсів)». Цей принцип лежить в основі сталого розвитку, охоплюючи як процес споживання ресурсів, видучених із навколишнього природного середовища, так і процес їх відновлення;
- 2) комплексність розміщення виробництва, спрямована на досягнення найбільш вигідної спеціалізації регіону (території). Така комплексність може бути досягнута шляхом створення єдиної інфраструктури (інформаційної, маркетингової, соціальної, транспортної, фінансової тощо) задля системного (комплексного) використання ресурсів та відходів виробництва, скорочення транспортних витрат, належного кадрового забезпечення виробництва, фінансової підтримки екологічної модернізації виробничих процесів тощо;
- 3) раціоналізація розміщення продуктивних сил на території країни чи регіону з тим, щоб наблизити виробництва до джерел водних, сировинних і трудових ресурсів та споживачів задля мінімізування витрат на виробництво продукції;

- 4) захист довкілля та раціональне використання природних ресурсів, упровадження ресурсощадних технологій і технологій повторного використання ресурсів. Реалізація цього принципу є важливою в контексті забезпечення сталого розвитку, оскільки дозволяє ефективніше використовувати ресурси й акумулювати ресурсний потенціал для економічного розвитку в майбутньому;
- 5) розвиток різних форм власності та господарювання, перевагами чого є демократизація суспільства, розвиток ринкової економіки завдяки використанню різних форм господарювання в різних сферах діяльності;
- 6) забезпечення належних умов життєдіяльності людей. Цей принцип, синтезуючи екологічний і соціальний аспекти, дозволяє сформулювати сприятливі умови праці та підвищити якість життя населення (зменшення кількості професійних захворювань і каліцтв, запобігання аваріям на виробництві, створення соціального побутового комфорту та ін.);
- 7) дотримання загальнодержавних інтересів (посилення економічної, соціальної й екологічної безпеки держави, економічна інтеграція України в європейський та світовий економіко-політичний простори та ін.).

Економічний розвиток держави, регіонів, територіальних громад без урахування цих принципів зумовив те, що сьогоднішній екологічний стан нашої держави є кризовим. Для виходу з екологічної кризи необхідно вибудувати процес взаємодії в системі «природа – людина (суспільство)» з урахуванням концепції сталого розвитку.

«Сталий розвиток – загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі» [2].

Економічна теорія сталого розвитку висвітлена в монографії Германа Дейлі «Поза зростанням: економічна теорія сталого розвитку» (H. E. Daly «Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development», 1996). У подальшому парадигма сталого розвитку зазнавала змін, уточнень і різноаспектних обґрунтувань її дослідниками.

Так, Г. Дейлі концептуально визначив зміст і траєкторію реалізації нової парадигми господарювання – сталого розвитку.

А. Печчеї стояв біля витоків формування такого наукового підходу, як «нове глобальне мислення», а авторка статті [3], аналізуючи цей підхід, констатує визначення шести ««стартових» рам-

кових умов, які позиціонуються цілями розвитку людства, зокрема: «зовнішні межі» планети; «внутрішні межі» самої людини; культурна спадщина народів; формування світового співтовариства; охорона навколишнього середовища; реорганізація виробничої системи» [3].

Дж. Форрестер і Д. Медоуз у своїх працях припустили, що за умови збереження наявних тенденцій (зростання чисельності населення, розвиток промислового виробництва, збільшення забруднення довкілля) настане глобальна катастрофа. Уникнення цієї катастрофи полягає в «обмеженні та регулюванні зростання та переорієнтації його цілей» [4, р. 14] (йдеться про концепцію «меж зростання»).

Альтернативою моделі «меж зростання» є концепція «органічного розвитку», авторами якої є М. Месарович і Е. Пестель. Вона передбачає взаємний розвиток і синхронність змін у різних підсистемах (економічній, соціальній і екологічній).

Концепція «нового гуманізму» Е. Ласло спрямована на соціальну трансформацію шляхом розвитку індивідуальних людських якостей з метою створення універсальних норм як поведінки людини, так і державної політики. Ці норми повинні імплементуватись у практичну площину в усьому світі під контролем урядів країн. Тому були «визначені чотири пріоритетні глобальні цілі, а саме: глобальна безпека (припинення гонки озброєнь, війн і конфліктів, відмова від насильства); вирішення продовольчої проблеми в глобальному масштабі (ліквідація голоду, створення світової системи, що дозволяє задовольнити потреби в продовольстві всіх людей на Землі); глобальний контроль за використанням енергетичних і сировинних ресурсів (розроблення раціональної й екологічно безпечної системи енергоспоживання, контроль над технологіями, економічно-виправдане та природоошадливе використання ресурсів); глобальний розвиток, орієнтований на якісне зростання (підвищення якості життя, соціальна справедливість у розподілі матеріальних і духовних благ)» [3].

Питання циркулярної економіки як стратегії сталого розвитку піднімає Папа Римський Франциск у екологічній енцикліці. Він зазначає, що зараз ще недостатньо поширилася «циклічна модель виробництва, яка б могла зберігати ресурси для теперішніх і майбутніх поколінь, максимально обмеживши використання невідновлюваних ресурсів, забезпечивши їхнє помірковане споживання, максимально ефективне використання, повторне використання і переробку» [5, с. 20].

На значущість сталого розвитку, зокрема його екологічної складової, вказує «наукова теорія

«географічного детермінізму», яка вважає навколишнє природне середовище визначальною силою, що зумовлює (детермінує) розвиток людства. Незважаючи на те, що в силу ряду причин (наприклад, розвиток науково-технічного прогресу) роль цієї теорії сьогодні зменшується, це не виключає того, що географічний чинник відіграє далеко не останню роль поряд із економічним, соціальним, технологічним, кадровим факторами» [6].

Змістове навантаження дефініції «сталий розвиток» було сформульовано Л. Брауном у доповіді Брутландської комісії як «розвиток, що задовольняє сучасні потреби людства, водночас не руйнуючи можливості задовольняти свої потреби для майбутніх поколінь» [7].

Стратегію сталого розвитку проголошено на конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). Концепція сталого розвитку набуло свого сформованого вигляду у 2015 р. на Саміті ООН зі сталого розвитку в Нью-Йорку, на якому було схвалено глобальну програму, котра містить 17 цілей сталого розвитку. Цих цілей світ має досягнути до 2030 року.

Воснові концепції сталого розвитку лежать п'ять принципів: екологізації, екоресурсності, соціальної рівноправності, сталого споживання та виробництва, коеволюції (рис. 1).

У рамках концепції сталого розвитку визначена та реалізується екологічна політика нашої держави. У 2017 р. український уряд презентував Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка включає 17 глобальних цілей, які враховують особливості національного розвитку.

Питання сталого розвитку актуальне для нашої країни, загалом та її регіонів, територіальних громад, підприємств, установ і організацій різних типів зокрема. Причому екологічна складова сталого розвитку є базовою для того, щоб досягти сталого розвитку інших систем – економічної та соціальної.

Сталий розвиток територій – це гармонійний, соціальний, економічний і екологічний розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення умов проживання нинішніх і прийдешніх поколінь на основі збалансованого використання ресурсів [8, с. 4].

Однак:

- ✦ «цілі сталого розвитку не знайшли належного відображення у законах, а отже, не стали дороговказом для здійснення реформ» [9, с. 4];
- ✦ «наразі не сформовано єдиного цілісного уявлення (концепції) щодо механізмів державного регулювання, спрямованих на за-

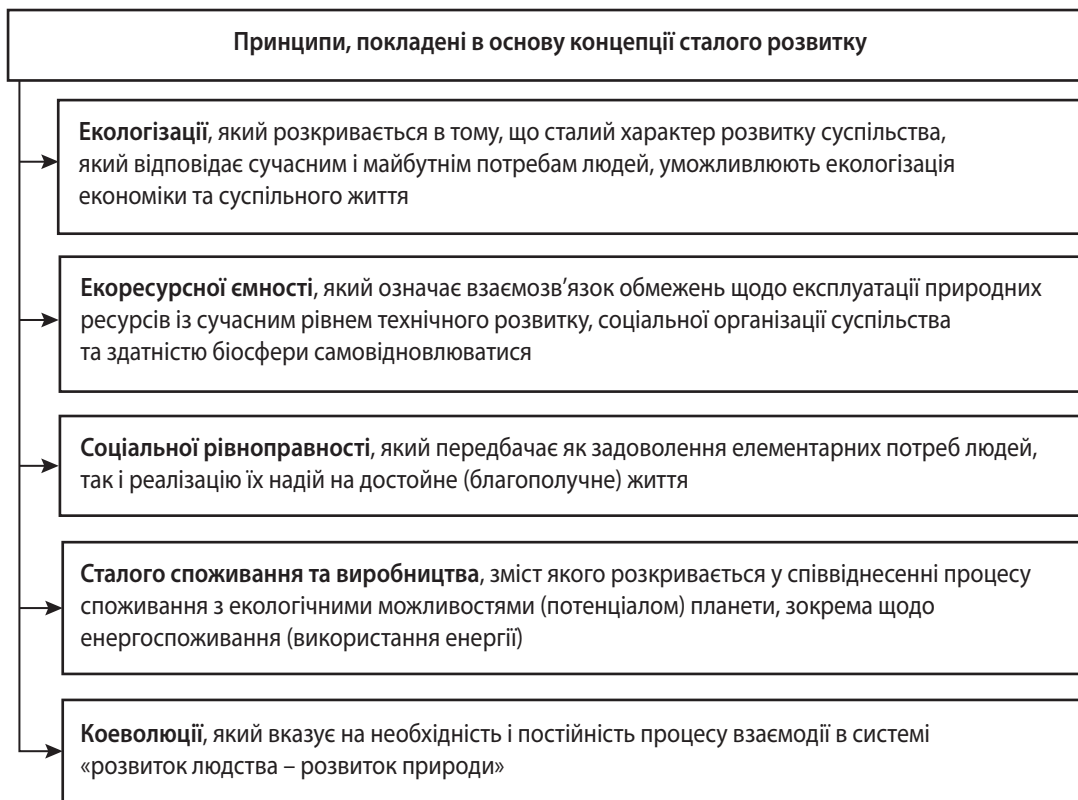

Рис. 1. Принципи, покладені в основу концепції сталого розвитку

Джерело: сформовано на основі вивчення й аналізу наукової літератури.

безпечення сталого розвитку країни, а увагу у прийнятих документах переважно зосереджено на аналізі сучасної ситуації у різних сферах життєдіяльності (економічній, екологічній, соціальній тощо) та констатації проблем, що заважають подальшому розвитку країни» [9, с. 1];

- ✦ «ефективної моделі державного регулювання, яка б забезпечувала інтеграцію зусиль з економічного зростання, прагнення до соціальної справедливості та раціонального природокористування й одночасне покращення (або збереження у безпечних межах) усіх показників в умовах реального негативного впливу внутрішніх та зовнішніх чинників (що, власне, й має забезпечувати сталий розвиток), в Україні до цього часу не створено» [9, с. 2–3].

Крім цього, «наголос на соціально-економічні реформи в країні призвів до послаблення екологічної політики та інституцій, зменшення дієвості контролю за дотриманням екологічних вимог, сповільнення необхідних змін у законодавстві. Ці фактори обумовили істотне зниження ефективності системи управління у сфері реалізації екологічної політики на державному та регіональному рівнях. Інституційна неузгодженість у розподілі повно-

важень і відповідальності, дублювання окремих функцій ускладнили координацію та погодженість дій у сфері охорони довкілля та, відповідно, не забезпечили необхідний рівень інтеграції управління економікою з екологічним управлінням на окремій території» [10, с. 42].

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» було визначено два вектори: вектор розвитку та вектор безпеки України. Вектор розвитку позиціоновано таким чином: «це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ і, як наслідок, підвищення стандартів життя... необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом» [11]. Вектор безпеки спрямовується на те, що «особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля та доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів» [11].

Рух за вектором розвитку неможливий без руху в напрямі безпеки. Тобто отримати безпечне (екологічно чисте) довкілля дозволить екологічний розвиток. І навпаки – екологічний розвиток

є засобом (інструментом) досягнення безпечного довкілля. Отже, необхідність досягнення безпечного стану навколишнього природного середовища актуалізує питання забезпечення екологічного розвитку. Це вимагає реалізації відповідної екологічної політики, що визначає особливості здійснення екологічного управління в країні та її регіонах. Екологічне ж управління реалізується через управлінську діяльність.

Екологічне управління, здійснюване через управлінську діяльність, є компонентом публічного управління. Екологічна ціль розвитку вмонтована в публічну політику та реалізується через процес екологічного управління, здійснюваний різними його суб'єктами на різних рівнях [12].

Екологічна політика є елементом публічної політики. Щодо трактування поняття «екологічна політика», зазначимо, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід до цього. Використаємо підходи науковців до трактування цього поняття, які систематизовані в [6] (табл. 1).

Аналіз наведених у табл. 1 трактувань поняття «екологічна політика» показує, що в них відсутній погляд на екологічну політику як на:

- ✦ *інструмент* забезпечення екологічного розвитку;
- ✦ *процес*, який реалізується через управлінську діяльність;
- ✦ *систему*, яка є синтезом механізмів, заходів та інструментів запобіжного характеру щодо забезпечення безпеки (економічної, соціальної, екологічної) держави та її сталого розвитку.

Тому під **екологічною політикою** будемо розуміти систему пріоритетів, програмних заходів і цілеспрямованої діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, інституцій ринкової інфраструктури, організацій громадянського суспільства та суб'єктів господарювання, яка спрямована на забезпечення безпеки держави та її розвитку в економічній, соціальній і екологічній площинах, екологізацію функціонального навантаження всіх суб'єктів реалізації екологічної

Таблиця 1

Підходи науковців до трактування поняття «екологічна політика»

Автор(-и) поняття	Зміст (визначення)
В. Сахаєв, В. Шевчук	Розробка пріоритетів на перспективу з урахуванням здоров'я населення та збільшення тривалості життя, відтворення рослинного і тваринного світу, збереження екологічного, генетичного та матеріального базису, природної, історичної спадщини та культури
А. Ендрес	Система заходів, спрямованих на забезпечення якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів і створення необхідних екологічних умов для життя населення
М. Реймерс	Соціально-економічні управлінські рішення та міжнародні договори, побудовані на розумінні виграшів і недоліків, пов'язаних з екологічним станом територій, акваторій і повітряного простору країни (з урахуванням перспективного розвитку господарства і зміни чисельності та потреб населення), і наявності в межах країни природних ресурсів і характеру природних умов життя
В. Соколов	Сукупність заходів, заснованих на усвідомленому використанні об'єктивних законів розвитку суспільства та природи з метою підтримання соціально-економічних і біологічних умов життя людини в умовах політичної системи, яка забезпечує можливість для населення впливати на вибір мети, завдань, форм, пріоритетів цієї політики
М. Кисельов	Організаційна та регулятивно-контрольна діяльність суспільства та держави, спрямована на охорону й оздоровлення природного довкілля, ефективне поєднання функцій природокористування та природоохорони, забезпечення нормальної життєдіяльності та економічної безпеки громадян
А. Піджаков	Комплекс заходів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, збереження та відновлення природних ресурсів, запровадження безвідходних і маловідходних екологічно чистих технологій, розвитку природоохоронної освіти та виховання, правова охорона екосистем з метою забезпечення оптимальних умов природокористування
І. Сіянкевич	Принципи та інструменти, що використовуються національними та наднаціональними владними органами, політичними партіями та громадськими організаціями для відстоювання інтересів світової спільноти або окремих груп населення у сфері відтворення, використання та збереження природних ресурсів і довкілля

Джерело: складено на основі [6].

політики та спирається на системну множину механізмів і заходів, в основу яких покладено принципи реагування та запобігання.

Таке авторське визначення поняття «екологічна політика», на відміну від наявних, привнесе динамізм і забезпечить дієвість процесу щодо усунення недоліків екологічних реформ в Україні. До них, за інформацією [13], належать: «неузгодженість логіки, динаміки і темпів загальних соціально-економічних реформ із визначеним курсом і темпами реформи в екологічній сфері; непослідовність, повільність удосконалення інститутів державного управління у сфері охорони довкілля; суперечливість поглядів у системі державної влади стосовно нових інструментів екологічної політики; інерційність розвитку ринкових механізмів підтримки природоохоронної діяльності та інше» [13].

У розвитку української держави повинна посилитись роль регіону в контексті реалізації принципів сталого розвитку, актуалізації екологічної компоненти розвитку. Територіальні особливості, ресурсний потенціал (природо-ресурсний, фінансовий, кадровий тощо) і екологічна ситуація в регіонах країни вимагають регіональної та територіальної диференціації управлінських рішень і дій щодо захисту довкілля, ощадливого використання природних ресурсів, зменшення екологічних ризиків, забезпечення місцевого екологічного розвитку шляхом здійснення екологічної політики за двома її зрізами. Адже «сутність та зміст регіональної природоохоронної політики відображається у двох її зрізах. Перший – це природоохоронна політика, яка проводиться державою по відношенню до регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – природоохоронна політика, здійснювана самими регіонами (внутрішня політика регіонів)» [14].

Система природоохоронних заходів визначається та формується кожною адміністративно-територіальною одиницею. Однак основним типом регіону, що може служити базою дослідження структурного та функціонального навантаження цієї системи, є область. Вона є адміністративно визначеним, замкнутим, відтворювальним системним утворенням, що має ресурсні можливості для здійснення екологоорієнтованих заходів і забезпечення місцевого екологічного розвитку.

Державна регіональна екологічна політика повинна бути націлена на забезпечення досягнення регіональних екологічних інтересів держави та створювати умови для того, щоб інтереси самих регіонів були задоволені їх власними зусиллями. Тому регіональний і місцевий екологічний розвиток є об'єктом управлінської діяльності органів

державної влади та органів місцевого самоврядування.

Пріоритетом у підвищенні ефективності державної екологічної політики є регіональний рівень, об'єктивними передумовами для чого є природно-історичні, економіко-екологічні, адміністративно-правові. Регіоналізація екологічної політики, відповідно, потребує регіоналізації екологічного управління та його вдосконалення за різними напрямками (інформаційно-комунікативним, ціннісним, просвітницьким, функціональним, інструментальним, професійним, міжсекторного співробітництва тощо). Так, наприклад, країнами «з найменшою кількістю твердих побутових відходів на одну особу є Румунія – 272 кг/ос., Польща – 315 кг/ос. і Чеська Республіка – 344 кг/ос.» [15]. В Україні середнє значення показника утворення відходів у розрахунку на одну особу за регіонами у 2020 р. склало 410 кг (табл. 2). Таке значення показника вказує на недосконалість системи управління твердими побутовими відходами (ТПВ) у нашій державі, її суб'єктного, функціонального, управлінського, інфраструктурного, інформаційного супроводу.

Для вдосконалення системи управління ТПВ у нашій державі необхідно реалізовувати відповідні заходи інституційного, функціонального, управлінського, інструментального характеру в рамках усіх підсистем екологічного регулювання, зокрема:

- ✦ пришвидшити, інфраструктурно посилити та завершити процес обов'язкового роздільного збирання ТПВ (підсистема державного регулювання);
- ✦ на державному рівні напрацювати дієві заходи щодо стимулювання розвитку галузі вторинної сировини (державне інвестування, субсидії держави на природоохоронні заходи тощо);
- ✦ реалізовувати стимулювальні заходи (правового, економічного, інфраструктурного, інформаційного, механіко-біологічного та ін.) щодо переробки відходів, їх повторного використання як сировини для промислового виробництва. До цих заходів мають бути залучені держава (загальнодержавний, регіональний і місцевий рівні), організації громадянського суспільства (моніторинг і контроль, громадська участь), населення (громадська участь), бізнес-структури (екологічна відповідальність виробника), інституції ринкової інфраструктури (лізингові організації, аутсорсингові фірми, екологічні банки), усі підсистеми екологічного регулювання (підсистеми державного та недержав-

Значення показника утворення відходів у розрахунку на одну особу за регіонами України у 2020 р., кг/ос.

№ з/п	Назва регіону/області	2010 р.	2015 р.	2020 р.
1	Україна	9285	7288	11074
2	Автономна Республіка Крим	1609		
3	Вінницька	1131	1214	1013
4	Волинська	2621	613	612
5	Дніпропетровська	84519	69533	97931
6	Донецька	12707	3942	6555
7	Житомирська	591	414	331
8	Закарпатська	151	106	116
9	Запорізька	3187	3105	3298
10	Івано-Франківська	926	1537	1268
11	Київська	2052	959	1201
12	Кіровоградська	28777	34134	538
13	Луганська	6999	1152	122
14	Львівська	1021	1165	1246
15	Миколаївська	2755	1986	2246
16	Одеська	313	252	192
17	Полтавська	3067	3069	71090
18	Рівненська	649	726	770
19	Сумська	884	751	687
20	Тернопільська	1033	758	270
21	Харківська	1034	628	562
22	Херсонська	433	392	89
23	Хмельницька	1079	740	401
24	Черкаська	1216	945	949
25	Чернівецька	278	438	232
26	Чернігівська	372	826	506
27	м. Київ	264	556	1064
28	м. Севастополь	533		

Джерело: складено за [16].

ного регулювання, громадського регулювання, регулювання з боку суб'єктів господарювання). Приміром, «під час планування переробки відходів шведською міською владою передбачається їх використання як виробничого ресурсу з метою створення передумов забезпечення безпеки довкілля на власній території. Використовуваний у Швеції зазначений ресурсний підхід забезпечує високий рівень екологічності поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ), адже лише 3% від загального обсягу відходів утилізується на полігонах, тоді як майже половина їх спалюється, 30% рециклуються, а решта 17% переробляється у компост» [17];

- ✦ здійснювати інформаційно-комунікативну та просвітницьку діяльність серед населення, у закладах вищої освіти, шкільних і дошкільних закладах щодо цінності довкілля, необхідності збереження його якості (усі підсистеми екологічного регулювання);
- ✦ переглянути систему інструментів впливу на забруднювачів довкілля (збільшити систему штрафів за порушення норм сортування сміття й утворення стихійних звалищ тощо) (підсистема державного екологічного регулювання);
- ✦ вдосконалити функціональну діяльність суб'єктів екологічного управління на загальнодержавному, регіональному та місце-

вому рівнях і посилити її професійну складову;

- ✦ чітко розподілити відповідальність між органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням і бізнесом за управління відходами тощо (усі підсистеми екологічного регулювання).

У контексті розгляду сталого розвитку як об'єкта управлінської діяльності зазначимо, що управління характеризується наявністю владних відносин. Владні відносини формуються, передусім, у сфері державного управління, яка асоціюється з управлінським впливом, управлінською ієрархією та реалізується через управлінську діяльність. Державне управління є елементом публічного управління. Тому владні відносини притаманні сфері публічного управління, де також має місце управлінський вплив, який здійснюється через управлінську діяльність. Це відповідає тезі, що «управлінський вплив має розглядатись як замкнута система, структурні компоненти якої поєднуються в єдине ціле складними багаторівневими зв'язками та відносинами. Ці зв'язки та відносини, як би надбудовуючись одні над одними, впливають одне на одного та на ефективність управлінського впливу» [18].

У публічній сфері, особливо сьогодні, має посилитись роль державних і недержавних організацій у виробництві та здійсненні публічної політики, змінитись система їх взаємовідносин. Йдеться про «започаткування прозорого, інклюзивного, системного і структурованого процесу з оцінки ефективності екологічної політики за участі усіх заінтересованих сторін, насамперед організацій громадянського суспільства (ОГС), визнання ОГС незалежними і рівними партнерами, а не другорядними виконавцями обов'язків держслужбовців. Першим питанням порядку денного такого процесу мусить стати питання підготовки звіту про ефективність екологічної політики. У консультаціях з громадськістю необхідно розробити, прийняти і почати впроваджувати план державної екологічної інституційної реформи та план реформи державних екологічних фінансів, яка включатиме утворення окремої юридичної особи – Державного екологічного фонду» [19].

Поряд із цим, за інформацією аналітичного документу, розробленого в рамках ініціативи «Оцінка впровадження екологічної політики в Україні», сьогодні мають місце п'ять системних проблем екологічної політики, які в умовах війни загострилися. До них належать: «непріоритетність і слабка інтегрованість екологічної політики; відсутність методичної й технічної бази для вимірювання стану довкілля; Міндовкілля не тримає стратегічну

рамку цілей й невідповідно суспільству; поглиблюється інституційна неспроможність щодо здійснення послідовної політики в координований спосіб; екологічні податки та збори обслуговують бюджет, а не досягнення цілей екологічної політики» [19].

Системні проблеми екологічної політики сьогодні доповнюються недоліками управлінської діяльності суб'єктного складу її реалізації, серед яких виокремимо такі:

- ✦ критерії успішності (дієвості) управлінської діяльності в екологічній сфері не визначені та, відповідно, не мають прив'язки до процесу екологічного управління на всіх рівнях;
- ✦ недостатнім є рівень екологічної освіти не лише керівників підприємств, установ і організацій, а й органів державної влади та місцевого самоврядування, службовців цих органів;
- ✦ слабкою є стратегічна екологічна орієнтація управлінських функцій і, відповідно, управлінської діяльності;
- ✦ комунікативний супровід управлінської діяльності персоналу державних органів і органів місцевого самоврядування є недосконалим, що послаблює результативність реалізації екологічної політики, перешкоджає залученню до процесу формування та здійснення цієї політики всіх зацікавлених сторін;
- ✦ елементи екологоорієнтованої управлінської діяльності мають «прив'язку», як правило, до діяльності органів екологічного управління і посад їх службовців, тоді як така «прив'язка» до діяльності органів місцевого самоврядування, організацій підприємницького та некомерційного секторів економіки є слабкою.

Оскільки, передусім, саме державні службовці різних рівнів управління є головними суб'єктами реалізації екологічної політики, які напручують програмні документи, проекти нормативних актів, – необхідними є підвищення їх компетентності та професіоналізація. Це створить основу (завдяки застосуванню нових підходів, механізмів, технологій управління) для вдосконалення управлінської діяльності, якнайшвидшого і найефективнішого досягнення екологічних цілей сталого розвитку у масштабі як територіальної громади, так і країни загалом.

Ба більше, розвиток є системним, причинно-наслідковим процесом. Так, процеси, «що визначають певний агрегований ефект на регіональному рівні, є наслідком процесів розвитку, що відбувається на рівні місцевому, у відповідних адміністративно-територіальних утвореннях базового рівня» [20]. Однак, як і автор наукової праці [20], ми вва-

жаємо, що «регіональна перспектива не означає просте накопичення ефектів, отриманих на місцевому рівні (рівні територіальних громад). Тому регіональна система та її розвиток не розглядаються як сума ефектів розвитку, досягнутих адміністративно-територіальними утвореннями нижчого рівня. Роль місцевого рівня полягає у створенні «знизу вгору» умов для ініціювання, стимулювання та ефективної реалізації процесів розвитку на рівні вищому за муніципальний» [20].

Загальне розуміння розвитку, у тому числі регіонального та місцевого, розкривається в тому, що він є процесом, у результаті якого відбувається змі-

на якості системи, її перехід від гіршого (нижчого) якісного стану (рівня) до кращого (вищого). Розвиток є системою цілеспрямованих дій не тільки за ключовими напрямками (економічний, соціальний, екологічний), а й іншими напрямками (функціональним, управлінським, інформаційним та іншими).

До прикладу, сталий місцевий розвиток має стати системою, у рамках якої здійснюється множина цілеорієнтованих, послідовних, синхронних дій, що різняться між собою за спрямованістю, суб'єктивним і об'єктивним складом (рис. 2).

Отже, необхідність забезпечення сталого розвитку держави, її регіонів і територіальних громад

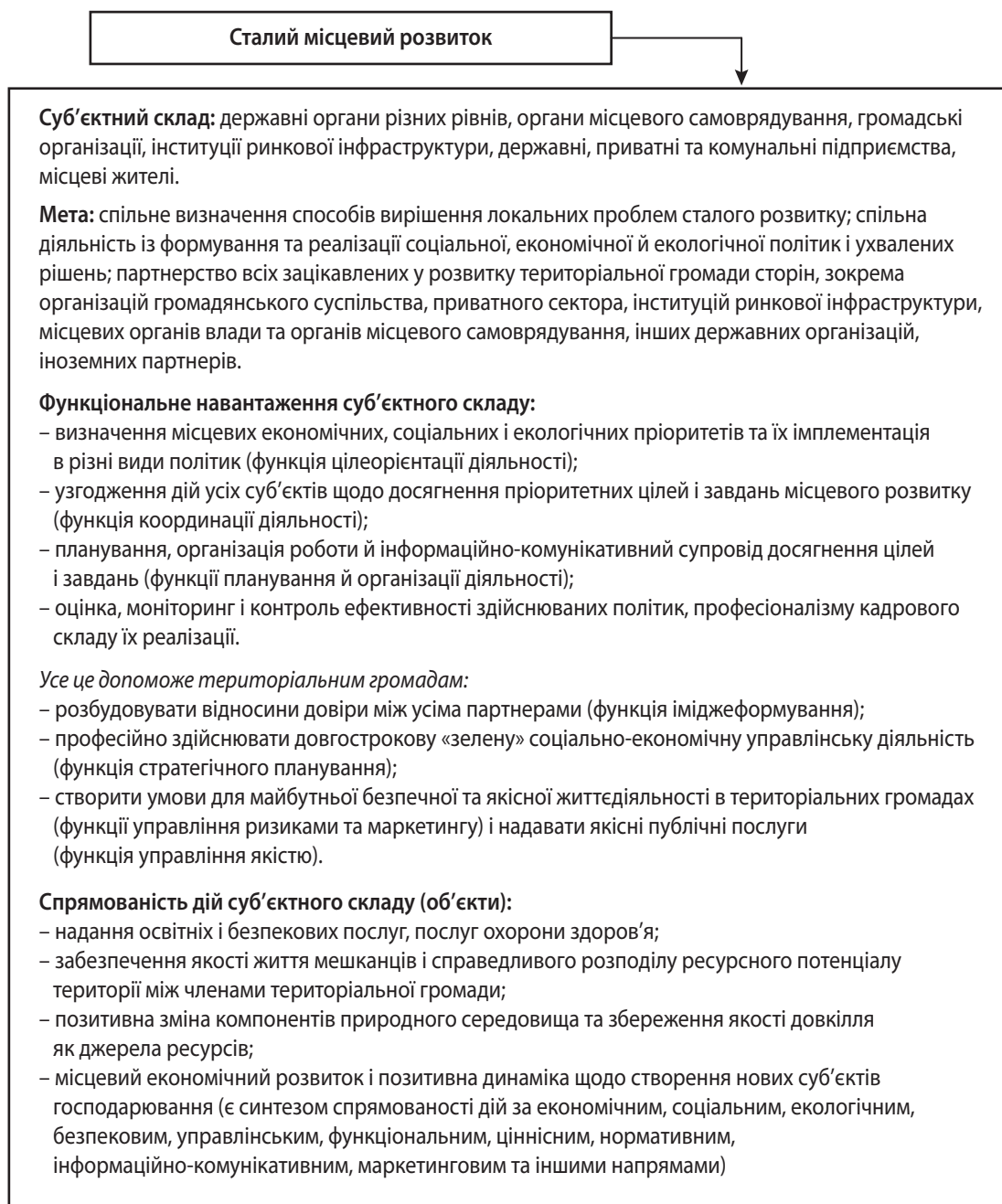

Рис. 2. Сталий місцевий розвиток як система цілеспрямованих дій суб'єктивного складу

Джерело: авторська розробка.

є об'єктивною причиною реалізації екологічної політики на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях і об'єктом управлінського впливу. Цілеспрямоване досягнення цілей сталого розвитку, яке сьогодні ускладнюється сучасними викликами (збитками, завданими довкіллю в результаті війни росії проти України, появою внутрішньо переміщених осіб, знищенням енергетичних об'єктів нашої держави та ін.), повинно супроводжуватися: позитивними змінами соціально-економічного, екологічного інституційного, функціонального характеру; професіоналізацією суб'єктного складу реалізації всіх видів політик, зокрема екологічної; інноваційними процесами реформування суспільства та його сфер життєдіяльності; імплементацією нових концепцій, підходів, механізмів, технологій, методів та інструментів у процесі взаємодії в системі «природа – суспільство».

ВИСНОВКИ

Сталий розвиток нашої держави реалізується через різні види політик, в тому числі, й екологічну. Причому акценти в досягненні цілей сталого розвитку переміщуються на регіональний і місцевий рівні управління. Перешкоди, які заважають цілеспрямованому досягненню цілей сталого розвитку, повинні бути подолані шляхом:

- ✦ проведення позитивних змін соціально-економічного, екологічного, інституційного, функціонального характеру;
- ✦ вдосконалення управлінської діяльності всіх суб'єктів шляхом її екологізації;
- ✦ професіоналізації суб'єктного складу реалізації всіх видів політик;
- ✦ інноватизації сфер життєдіяльності суспільства;
- ✦ імплементації нових підходів у процес взаємодії «природа – суспільство» усіма суб'єктами реалізації екологічної політики.

Перспективи подальших розвідок – отримані результати застосовні в теоретичній і практичній площинах щодо модернізації екологічної політики, екологізації управлінської діяльності суб'єктів її реалізації з метою досягнення цілей сталого розвитку. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція : монографія. Київ : Національний підручник, 2008. 220 с.
2. Стратегія сталого розвитку. URL: <https://ppt-online.org/417988>
3. Супрун Н. А. Генеза парадигми сталого розвитку. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2020. Вип. 53. С. 167–188. DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.167>

4. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers T., Behrens III W. W. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project On The Predicament of the Mankind*. New York : Universe Books, 1972. URL: <https://biotech.law.lsu.edu/blog/Limits-to-Growth-except.pdf>
5. Енцикліка «Laudato Si» Святішого Отця Франциска «Про турботу за наш спільний дім». Київ – Івано-Франківськ – Дрогобич : Коло, 2019. 184 с. URL: http://www.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_uk.pdf
6. Кривокульська Н. М. Екологічний менеджмент : навч. посіб. Тернопіль, 2013. 214 с.
7. *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. 1987. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
8. Клименко М. О., Клименко Л. В., Буднік З. М. Методичні вказівки для самостійного вивчення навчальної дисципліни «Стратегія сталого розвитку» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня усіх освітньо-професійних програм спеціальностей НУВГП денної і заочної форм навчання. Рівне : НУВГП, 2020. 37 с.
9. Воронцов С. Б., Бурбела Т. М. Сучасний стан та проблеми формування підходів до забезпечення сталого розвитку України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stanzabezchennya-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf>
10. Батій О. О., Ревуцька А. О. Екобезпечний розвиток як інструмент реалізації державної екологічної політики. *Перспективи розвитку територій: теорія і практика* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Харків, 22–23 листопада 2019 р.). Харків, 2019. С. 41–44. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2019-__-.pdf
11. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : схвалено Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
12. Кривокульська Н. Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері: вектори вдосконалення. *Вісник економіки*. 2022. № 3. С. 22–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022>.
13. Данилишин Б. М. Наукові нариси з економіки природокористування : монографія. Київ : РВПС України НАН України, 2008. 280 с.
14. Кривокульська Н. М. Організація управління і регулювання природоохоронної діяльності : дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03. Тернопіль, 2006. 251 с.
15. Самойлов О. О. Зарубіжний досвід управління твердими побутовими відходами. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 19. С. 46–50. DOI: [10.32702/2306-6814.2021.19.45](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.19.45)
16. Довкілля України 2022. Статистичний збірник / за ред. О. Прокопенка. Київ : Держстат України, 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_dov_22.pdf
17. Мельникова М. В., Градобоева Є. С. Аналіз європейського досвіду використання системи еколо-

- гічної безпеки стало розвинутих міст. *Економічний простір*. 2020. № 163. С. 109–113.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/163-19>
18. Урбанович О. Психологія управлінського впливу. *Освіта.ua*. URL: <http://osvita.ua/school/method/psychology/1365/>
19. Голубовська-Онисімова Г., Гаврилюк Р., Андрусевич Н. та ін. Оцінка впровадження екологічної політики в Україні: п'ять системних проблем. Київ, 2023. URL: <https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/assessment-of-ua-environmental-policy-implementation.pdf>
20. Глинський Н. Ю. Характеристика поняття «місцевий розвиток» через призму трансформації національного господарства України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-39>

REFERENCES

- Batii, O. O., and Revutska, A. O. "Ekobezpechnyi rozvytok yak instrument realizatsii derzhavnoi ekolohichnoi polityky" [Eco-safe Development as a Tool for Implementing State Environmental Policy]. *Perspektyvy rozvytku terytorii: teoriia i praktyka* (2019): 41-44. https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2019-__-.-.pdf
- "Dovkillia Ukrainy 2022. Statystychnyi zbirnyk" [Environment of Ukraine 2022. Statistical Collection]. Kyiv : Derzhstat Ukrainy, 2023. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_dov_22.pdf
- Danylyshyn, B. M. *Naukovi narysy z ekonomiky pryrodokorystuvannia* [Scientific Essays on the Economics of Nature Use]. Kyiv: RVPS Ukrainy НАН України, 2008.
- "Entsyklika «Laudato Si» Sviatishoho Ottsia Frantsyska «Pro turbotu za nash spilnyi dim»" [The Encyclical "Laudato Si" of the Holy Father Francis "On Caring for Our Common Home"]. Kyiv – Ivano-Frankivsk – Drohobych : Kolo, 2019. http://www.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_encyclica-laudato-si_uk.pdf
- Hlynskyi, N. Yu. "Kharakterystyka poniattia «mistsevyi rozvytok» cherez pryzmu transformatsii natsionalnoho gospodarstva Ukrainy" [Characteristics of the Local Development Concept through the Prism of Transformation of the Ukrainian Economy]. *Економіка та суспільство*, no. 38 (2022).
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-39>
- Holubovska-Onisimova, H. et al. "Otsinka vprovadzhenia ekolohichnoi polityky v Ukraini: piat systemnykh problem" [Evaluation of the Implementation of Environmental Policy in Ukraine: Five Systemic Problems]. Kyiv, 2023. <https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/assessment-of-ua-environmental-policy-implementation.pdf>
- Klymenko, M. O., Klymenko, L. V., and Budnik, Z. M. *Metodychni vkazivky dlia samostiinoho vyvchennia navchalnoi dystsypliny «Stratehiia staloho rozvytku» dlia здобувачів вищої освіти дрого (mahisterskoho) rivnia usikh osvithno-profesiinykh program spetsialnostei NUVHP dennoi i zaochnoi form navchannia* [Methodological Guidelines for Independent Study of the Academic Discipline "Sustainable Development Strategy" for Students of Higher Education of the Second (Master's) Level of All Educational and Professional Programs of Specialties of NUVHP Full-time and Part-time Forms of Study]. Rivne: NUVHP, 2020.
- Kryvokulska, N. "Informatsiino-komunikatyvnyi suprovid protsesu ekolohichnoho upravlinnia v publichnii sferi: vektory vdoskonalennia" [Information and Communication Support of the Environmental Management Process in the Public Sphere: Vectors of Improvement]. *Visnyk ekonomiky*, no. 3 (2022): 22-37.
DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022>
- Kryvokulska, N. M. "Orhanizatsiia upravlinnia i rehulivannia pryrodokhoronnoi diialnosti" [Organization of Management and Regulation of Nature Protection Activities]: *dys. ... kand. ekon. nauk : 08.02.03*, 2006.
- Kryvokulska, N. M. *Ekolohichniy menedzhment* [Environmental Management]. Ternopil, 2013.
- [Legal Act of Ukraine] (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
- Lukianenko, D. H. *Hlobalna ekonomichna intehtratsiia* [Global Economic Integration]. Kyiv: Natsionalnyi pidruchnyk, 2008.
- Meadows, D. H. et al. "The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project On The Predicament of the Mankind". New York : Universe Books, 1972. <https://biotech.law.lsu.edu/blog/Limits-to-Growth-except.pdf>
- Melnikova, M. V., and Hradoboieva, Ye. S. "Analiz yevropeiskoho dosvidu vykorystannia systemy ekolohichnoi bezpeky stalo rozvynutykh mist" [Analysis of the European Experience in Using the System of the Ecological Security in Sustainably-Developed Cities]. *Економічний простір*, no. 163 (2020): 109-113.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/163-19>
- "Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development". 1987. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- "Stratehiia staloho rozvytku" [Sustainable Development Strategy]. <https://ppt-online.org/417988>
- Samoilov, O. O. "Zarubizhnyi dosvid upravlinnia tverdymy pobutovymy vidkhodamy" [Foreign Experience of Solid Waste Management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 19 (2021): 46-50.
DOI: 10.32702/2306-6814.2021.19.45
- Suprun, N. A. "Geneza paradyhmy staloho rozvytku" [Genesis of the Paradigm of Sustainable Development]. *Istoriia narodnoho gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy*, no. 53 (2020): 167-188.
DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.167>
- Urbanovych, O. "Psykhohohiia upravlinskoho vplyvu" [Psychology of Managerial Influence]. *Освіта.ua*. <http://osvita.ua/school/method/psychology/1365/>
- Vorontsov, S. B., and Burbela, T. M. "Suchasnyi stan ta problemy formuvannia pidkhodiv do zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy" [The Current State and Problems of Forming Approaches to Ensuring the Sustainable Development of Ukraine]. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stan-zabezpechennia-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf>